

Amerika már visszafordult, Magyarország még nem

2020. november 3-án az Egyesült Államok polgárainak többsége Joe Bidenre és a liberális demokráciára adta le szavazatát. Közvetlen elődje, Donald Trump elnökségének négy éve alatt illiberális irányba tolta el az amerikai politikát. A választás legfőbb tétje az volt, hogy az amerikaiak többsége támogatja-e Trump autoriter fordulatát, vagy megcsömörlött tőle, vissza akar fordulni, és inkább szeretné tovább erősíteni azt a multikulturális elemekkel tarkított, genderegyenlőség-párti, liberális demokráciát, amely az elmúlt évtizedekben – különféle habitusú demokrata és republikánus elnökök alatt – egyre erőteljesebben érvényesült. Az eredmény – első pillantásra – egyértelmű: a liberális demokrácia győzött.

Trump veresége: személyes bukás vagy az illiberalizmus kudarca?

Amikor Trump 2015. július 15-én bejelentette, hogy elindul az elnökválasztáson, két legfontosabb ígéretével faékegyszerűséggel fogalmazta meg illiberális, jobboldali, múltba forduló, populista politikai programját.

1. Ha engem választatok elnöknek, megvédem Amerika szuverenitását az azt aláásó globalizáló multilaterális erőkkel szemben (*America First*).

2. Ha én leszek az elnök, megőröm Amerika hagyományos fehér, keresztény kultúráját, és megvédem a más etnikumú, más világnézetű

bevándorlóktól (*Make America Great Again*).

Ki nem mondva ez a két üzenet együttesen azt sugallta, hogy Amerika akkor volt nagy, amikor fehér és keresztény volt. A hagyományosan konzervatív republikánusok számára mindkét ígéret és az ezekből eredő következmények évtizedeken keresztül elfogadhatatlanok voltak. Korábban a republikánusok éppenséggel szabadpiac- és globalizáció-pártiak voltak, gyanakvással viseltettek a washingtoni adminisztráció túlhatalmával szemben, és el voltak kötelezve a költségvetés egyensúlya mellett. Fő értékük az egyéni szabadság volt. Milton Friedmann, a modern konzervativizmus egyik fő ideológusa „*free to choose*”-ról, az egyének szabad választásáról írt. Éppenséggel a demokraták voltak azok, akik több hatalmat akartak Washingtonnak. A 60-as évektől kezdve, polgárjogi elvekre hivatkozva, beavatkoztak a tagállamok belügyeibe, amikor korlátozták a szülők iskolaválasztási szabadságát, amikor pozitív diszkriminációt alkalmaztak az egyetemi felvételen a kisebbségek javára stb. És persze fontos példa volt a *New Deal*, amikor az 1929–33-as világválság után a demokrata többség Washingtonból alapjaiban szervezte át a piacgazdaság korábbi rendszerét.

Így tehát Trump 2015. júliusi bejelentése abszurdnak tűnt a legtöbb hagyományosan konzervatív repub-

likánus számára. Trumpban egy republikánus bőrbe bújt demokratát sejtettek. S valóban, életének egy korábbi szakaszában Trump demokrata volt, sőt jó viszonyt ápolt a Clinton házaspárral is. Sok republikánus nem is vette túl komolyan Trump elnöki ambícióit. Mások, így a republikánus párt több véleményformáló egyénisége, a Bush család, a legendás hírű arizonai szenátor, John McCain élesen elhatárolták magukat Trumptól és politikájától. A 2015–16-os elnökjelölési kampányban Trumpnak sok kiváló republikánus kihívója volt, s a párton belül is jelentős volt a „soha Trumpot” (*Never Trumper*) mozgalom. Ellenfelei azonban alulbecsülték Trump karizmáját, a Twitteren és a vitákban szokatlan – gátlástalan, izléstelen – szóhasználatát. Jó példa erre a 2005-ből származó, de éppen a 2016-os választás előtt előkerült, úgynevezett hollywoodi hangfelvétel nyilvánosságra hozatala, amelyben Trump saját hódításait emlegetve mások esetében elfogadhatatlan szexista nyelvezetet használt („*Grab ‘em by the pussy. You can do anything.*”). De ez nem ártott neki, sőt talán nyert is férfi szavazókat, akik maguk is legszívesebben ezen a politikailag nem korrekt nyelven beszélnének.

Ellenfelei azt sem értették meg, hogy Trump politikája alapján véve a kisebbségbe szorulástól tartó fehéreknek, illetve a férfiaknak szól. 2016-ban az Egyesült Államok lakosságának 61 százaléka volt fehér, de a 18 évnél fiatalabbak között már csak 50 százalék volt a fehérek aránya. A demográfusok előrejelzése szerint 2060-ra a fehérek részaránya 44 százalékra csökken. Ez a keleti és nyugati part nagy multikulturális

államaiban, ahol a „másokkal” való együttélés megszokottá vált, aránylag kevés aggodalomra adott okot, de az egykori rabszolgatartó déli államoktól a Középnugat aránylag kis népességű, agrár- vagy hagyományos gyáriparra épülő államaiig (az utóbbiakban általában a népességnek csak mintegy 20 százaléka etnikai kisebbség) Trumpnak ez a fajta rasszista attitűdje erős visszhangra talált.

Abban a kérdésben, hogy mi volt ennek a politikának a legfőbb jellegzetessége, a kommentátorok között utólag sincs egyetértés. Vannak, akik Trumpot *populistának* nevezték. Kétségtelen, hogy Trump retorikájában voltak és vannak populista elemek. Bár ő maga is az amerikai csúcsetelit egyik tagja, gyakran tett a populizmusra jellemző elitellenes kijelentéseket, és többször is tett „munkáspárti” (vagy fogalmazzunk mi is populista nyelven: az „egyszerű melósok”-nak szóló) ígéreteket. Például azt, hogy visszahozza azokat a gyáripari munkahelyeket, amelyeket a globalizáció miatt Kínába, Mexikóba stb. telepítettek. Tény, hogy elnökségének négy éve alatt – az Obama idején megindult – munkanélküliség-csökkentés folytatódott. Mégis, nehéz populistának elfogadni egy olyan rezsimit, amelynek legnagyobb valós gazdasági teljesítménye a legmagasabb jövedelműek adójának a csökkentése, a tőzsde szárnyalása és a vagyoni egyenlőtlenségek gyors növekedése volt.

Vannak, akik Trumprendszerét *választási autokráciaként* jellemezték. Az nem is kétséges, hogy Trumpnak voltak autokratikus törekvései. Például az, hogy a Twitteren jelentett be minden konzultáció nélkül – vagy

kevés konzultációval – nagy jelentőségű belpolitikai és nemzetközi döntéseket, igyekezett a kongresszus két házát megkerülő elnöki határozatokkal (*executive orders*) kormányozni. Viszont nagyon is kérdéses, hogy Trump mennyire volt elkötelezett a választási demokrácia iránt. Már 2016-ben is többször kijelentette, hogy a választás eredményét akkor fogadja el, ha ő lesz a győztes. A novemberi szavazás után bebizonyította, hogy ezt nem viccnek szánta. Anélkül, hogy tudta volna, Trump tulajdonképpen Orbán Viktor Magyarországon emlékezetes, 2002-es szófordulatát idézte („a haza nem lehet ellenzékben”), illetve Csurka Istvánt, aki már a 2002-es választás másnapján csalást kiáltott, amikor kiderült, hogy pártja, a MIÉP nem érte el az ötszázalékos küszöböt, és kiesett a parlamentből. 2020-ban Trump túltett a választási autokrácia legigazibb képviselőjén, Vlagyimir Putyinon is, aki igyekszik a választásokat legalább annyira elcsalni, hogy a végén a számokból mégis úgy tűnjön, valójában ő nyert. Putyinnak – eddig még – eszébe sem jutott legálisnak látszó, jogi trükkökkel megsemmisíttetni a választások számszerű eredményeit.

2020. november 3-án 81 millió amerikai szavazott Bidenre, Trump 74 millió szavazatot kapott. Biden győzött az elektori szavazatok számát illetően is: neki 306 elektori támogatása volt, míg Trumpnak meg kellett elégednie 232 elektori szavazattal. 1900 óta nem volt ilyen nagy az elnökválasztásokon részt vevők arányszáma (67 százalék, vagyis kétharmad). Az amerikai választók tehát tudták, hogy ennek a választásnak komoly tétje van. Egy elnök-

jelölt annyi szavazatot soha nem kapott, mint Trump most. De még így is hétmillióval veszített. Amerikában úgy tartják, hogy nehéz, szinte lehetetlen a hivatalban levő és második ciklusra aspiráló elnöknek választást veszítenie. Erre utoljára 1992-ben került sor, amikor a karizmatikus Bill Clinton legyőzte George Busht. Most mégis ez történt.

Ez a sokféle tény is azt jelzi, hogy nem lehet túlhangsúlyozni ennek a választásnak a jelentőségét. Trump bukása a mi olvasatunkban azt jelzi, hogy Francis Fukuyama 1989-es tanulmányában (*A történelem vége*) mégiscsak volt és van valamennyi igazság. Lehet, hogy valóban elérkezett volna a „történelem vége”? A szovjet típusú kommunizmus bukása után nincs tartós alternatívája a kapitalizmusnak és a liberális demokráciának?

Az adatok még mindig Fukuyamát támasztják alá

Fukuyama mestere a Harvardon Samuel Huntington volt. Huntington már a 80-as években azzal érvelt, hogy a világ-demokratizálódásnak eddig három hulláma volt. A számunkra érdekes harmadik hullám szerinte nem 1989-ben, hanem 1970 után kezdődött. Fukuyama ezt azzal egészítette ki, hogy a kommunista rendszer bukása ezt a folyamatot tetőzi be.

Erre vonatkozóan adataink is vannak. A Freedom House 1978 óta évente méri a világ mintegy kétszáz országában a szabadnak minősíthető országok számát és arányát. Az értékelés figyelembe veszi a demokrácia minőségét, a jogállamiságot, az emberi jogok védelmét, valamint a sajtó és a véleménynyilvánítás sza-

badságát. Ennek alapján sorolják az országokat szabad, félig szabad vagy nem szabad kategóriába. A kategóriák meghatározását és mérését illetően persze rengeteg ok van a vitára. Az azonban aligha kétséges, hogy ezek az adatok, mivel a világ egészéről próbálnak képet adni, fontos tanulságokkal szolgálhatnak. A Freedom House 1988–2005 közötti adatai alátámasztották Fukuyama hipotézisét. Míg 1988-ban a világ államainak 37 százalékát minősítették szabadnak, 2005-re ezek aránya 45 százalékra nőtt. Még ha lehetnek is kételyeink, hogy ezek a „szabad” országok mennyiben felelnek meg a liberális demokrácia ideáltípusának, abban Fukuyamának (illetve Huntingtonnak) biztosan igaza volt, hogy a 20. század végén, illetve a 21. század legelején a liberális demokrácia teret nyert.

6

Az elmúlt tíz-tizenöt évben Fukuyama tételét sokan kétségbe vonták. Maga Fukuyama is elbizonytalanodott. Larry Diamond, a Freedom House egyik legjelesebb szakértője demokratikus recesszióról írt, 2019-ben pedig már a demokrácia válságáról. És valóban, a 2018-as Freedom House-adatok a liberális demokráciák számszerű csökkenését jelezték. E szakértők különösen aggasztónak találták az egykori kommunista országok sodródását az illiberalizmus felé. 2019-ban már Magyarországot is leminősítették, és betették a részben szabad országok kategóriájába. A Freedom House eddigi adatai tehát a szkeptikusok álláspontját látszanak igazolni. 2018-ban a 2005-ös 46 százalékról 44 százalékra csökkent a „szabad” országok aránya. Valójában ennél a helyzet még súlyosabb volt, mert

sok nagy népességű (értsd: hatalmas és fontos) ország sodródott át a liberalizmusból az illiberalizmusba vagy éppenséggel valamiféle etnonacionalista diktatúrába. A legdrámaibb példa erre Oroszország (amely már 2000 óta ebbe az irányba tart), majd a Hszi elnök megválasztása utáni Kína és újabban India, Törökország, Brazília. Így tehát a világ népességének egyre nagyobb hányada él „nem szabad” országokban. Ugyanakkor ne feledjük, hogy 2018-ban a világ országainak 44 százaléka mégiscsak szabad volt, ami még mindig számottevő növekedés az 1988-as 37 százalékhoz képest. A trend tehát aggasztó, de nem katasztrofális. Bebizonyosodott, hogy a liberális demokrácia nem halt meg, nem is ment ki a divatból, még ha nem is hódította meg az egész világot, és nem hozta el a történelem végét, miképpen Fukuyama feltételezte. Nyilvánvaló, hogy az Amerikai Egyesült Államok sem egy a világ kétszáz országa közül – ez a világ leghatalmasabb és legfejlettebb s a legnagyobb demokratikus hagyományokkal rendelkező országa. Innen ered tehát a nagy kérdés, hogy vajon a novemberi elnökválasztás mennyiben jelzi egy világméretű fordulat kezdetét, visszatérést a liberális demokráciához.

A liberális demokrácia túlélésének esélyei

A Fukuyama-tétel elemzésére még egyszer vissza fogunk térni, most csak annyit jegyzünk meg, hogy a Biden–Harris-páros győzelme – pestiesen szólva – eléggé necces volt. Éppen csak legyőzték Trumpot. A törvényhozás alsóházában helyeket veszítettek, bár a többség még

megmaradt. A felsőházban, a szenátusban viszont erősítettek, s így, ha minimálisan is, de megvan a többség. Szó sincs tehát arról, hogy a Biden–Harris-teamnek mandátuma lenne valami radikálisan más politikát folytatni, mint amit a 20. és a 21. század eddigi amerikai történelme összességében mutatott. Amikor a mintegy 160 millió amerikai választóból 81 millió Bidenre és Harrisre szavazott, nem forradalmi változást kívántak, hanem csak valamiféle normalitást próbáltak helyreállítani Donald Trump négyéves kiszámíthatatlan twitteres kormányzása helyébe.

Biden eminensen karizmahányos személyiség, de sok tapasztalattal rendelkezik, és mindeddig képes volt párbeszédet folytatni a republikánusokkal. Pragmatizmusa és kompromisszumkészsége segítette a választási győzelemhez, s ebben jó társnak tűnik Kamala Harris, aki fekete apa gyermekeként, kaliforniai főügyészként az afrikai-amerikaiakat érintő esetekben sem a borszín, hanem a törvények alapján járt el. Mint ahogyan sok elemző és közvélemény-kutató megjósolta, a pragmatizmus, a normalitás, a jogállamiság és a liberális demokrácia győzött egy kétségtelenül karizmatikus vezető illiberális víziója, az etnikailag homogén nemzetállam eszméje fölött. De ismételjük: csak kis többséggel győzött. A közvélemény-kutatások és a szakértők elsöprő demokrata győzelemre számítottak a kongresszus mindkét házában. S bár Trump szavazói között túl voltak reprezentálva a fehér, bigottan keresztény elveket valló férfiak, Trump és sok-sok megválasztott republikánus szenátor és képviselőjelölt kapott afroamerikai

(főleg) férfi- és latin-amerikai szavazatokat is.

Rosszak voltak a közvélemény-kutatások? Lehet. De úgy tűnik, volt változás az utolsó két-három hétben a választói preferenciákban is. Mi történhetett? A demokraták okkal bízhattak abban, hogy az egyre súlyosbodó koronavírus-járvány elég lesz a Trump-adminisztráció inkompetenciájának bizonyítására. Igen, de a választópolgárok számottevő része növekvő ellenérzéssel reagált a gazdaság leállítására (*lockdown*). Az ABC megbízásából végzett közvélemény-kutatás szerint a választás napján a republikánus szavazók között már lényegesen többen aggódtak a saját gazdasági helyzetük (78 százalék), mint a koronavírus miatt (19 százalék). A gazdaságirányítás tekintetében az átlagos republikánus választó nagyon-nagyon bízott Trumpban (92 százalék), aki ezt a választási kampány hajrájában meg is próbálta kihasználni. A demokrata szavazók véleménye a republikánusokénak éppen a tükörképét mutatta. De még a demokrata választók között is voltak 20 százaléknyan, akik fontosabbnak tartották a gazdaság kezelését, mint a koronavírus elleni harcot.

Trump ennek ellenére vesztett. Ebben bizonyára nem kis szerepe volt megosztó személyiségének, ami persze – a másik oldalról nézve – része volt karizmájának. Nem tudjuk bizonyítani, de erős a gyanúnk, hogy Trump azért is vesztett, mert a világ nagy vakcinagyártó cégei ellene politizáltak. A piac legnagyobb szereplői mintha összebeszéltek volna, úgy ügyeltek arra, hogy a vakcinák bizonyított hatásosságára vonatkozó bejelentéssel megvárják, hogy le-

záruljon az elnökválasztás. November 3-án volt a választás, a Pfizer november 9-én, a Moderna november 16-án jött ki a megnyugtató, jó hírrel, amely – ha korábban jelentik be – biztosan Trump malmára hajtotta volna a vizet. Az utolsó pillanatban a legbefolyásosabb amerikai tévétársaságok is Trump ellen fordultak. Aligha lehetett véletlen, hogy a CNN, a Fox News, az NBC és a többiek november 7-én szinte percre egy időben jelentették be, hogy statisztikailag biztosra vehető Biden győzelme és Trump veresége. Amikor Trump megtudta, hogy a Fox News, korábbi támogatója is „elárulta”, szabályos dührohamot kapott. Ha tetszik, ez volt a csúcserőtelmiségek bosszúja. A tudósok nem bocsátották meg Trumpnak, hogy kétségbe vonta a tudomány figyelmeztetéseit a járványveszély kapcsán, a média csúcavezetői pedig azt, hogy a tévé nyilvánosságát próbálta használni a saját maga által kitalált álhírek és hazugságok terjesztésére. Persze ebben nem csak etikai megfontolások vezették a cégeket. Gondolniuk kellett arra is, hogy miképpen tudják megőrizni vásárlóik-fogyasztóik bizalmát a Trump utáni években is.

Mire számíthatunk a Biden–Harris-adminisztrációtól? Forradalomra biztosan nem, nem is ígértek, és nem is erre szavaztak az amerikai polgárok. Nem véletlen, hogy a demokrata előválasztáson Biden biztosan verte az önmagát demokratikus szocialistának nevező Bernie Sanderst. Izgalmas elméleti kérdés, hogy miképpen sikerült Sandersnek és más hozzá hasonlóan gondolkodó demokrata elnökjelölteknek népszerűvé és szerethetővé tenni a „szocialista”

jelzőt, de ez messze túlmutat a jelen cikk határain.

A belpolitikában a legfőbb kérdés az egészségügy. Az Obamacare – azaz az Obama idején bevezetett reformok összessége – több sebből vészlik, de az általános Medicare, amely megszüntetné a magánbiztosításokat, szinte biztosan nem menne át a kongresszus két házában. Egy nagyvonalúbb Obamacare, amely több embert biztosít, valamivel magasabb szinten (a magánbiztosítások megszüntetése nélkül) nyerő lehet. Kezdetről fogva ez volt Biden programja, s erre tért át Harris is idővel (korábban ő is radikálisabb reformot akart). A bevándorlás is fontos téma lehet. A jelenleginél megengedőbb bevándorlási törvény elképzelhető, miután a szenátusban demokrata többség lett. A menekültekkel kapcsolatos politika rugalmasabb lehet: talán nem kell a menekülteknek Mexikóban várniuk, hanem beléphetnek az USA-ba, amíg kérelmüket elbírálják. A jelenlegi jogszabály ugyanis ellentmond a menekültek befogadásáról szóló nemzetközi egyezményeknek. A külpolitikában több gyors változásra számíthatunk, mert külpolitikai kérdésekben az elnök a kongresszus jóváhagyása nélkül is léphet. Biden minden valószínűség szerint nyomban csatlakozni fog a párizsi klímaegyezményhez, és visszatér a WHO-tagok közé. Megfelelő szenátusi támogatottsággal ismét szóba jöhet a transzatlanti szabadkereskedelmi övezet megvalósítása. Mindenképpen le fog kerülni a napirendről a NATO-ból való kilépés lehetősége, és lényegesen javulni fog az Európai Unióhoz való viszony. Hogy meghívják-e Magyarországot (és Lengyelországot) a de-

mokratikus államok Biden által tervezett konferenciájára, azt még nem lehet tudni. Fontos, hogy a konferenciát „*countries for democracy*”-nak és nem „*countries of democracy*”-nak nevezzik egyelőre. Ez elvben lehetővé teszi, hogy a demokráciának bideni értelmében nem nevezhető, de arra elvileg törekvő országok – mondjuk Magyarország – is meghívót kapjon. Érdekes teszt lesz az amerikai–iráni kapcsolatok alakulása. Izrael, a palesztin kérdés, Pakisztán és Irak még nehezebb ügyek.

Trump veresége azonban biztosan nem jelenti a trumpizmus végét. A trumpizmus – kicsit kódolt nyelvezetben – a fehér felsőbbrendűség elvére hivatkozik, s ez a gondolat a kisebbséggé váló, etnikailag másoktól féltő fehérek támogatását élvezi. Az ABC *exit poll*ja szerint november 3-án a fehér szavazók 58 százaléka adta voksát Trumpra, Bidennek meg kellett elégednie 42 százalékkal. Az afrikai-amerikaiak 87, a latinók 65, az ázsiaiak 61 százaléka szavazott Bidenre. Ha az Egyesült Államok népességének 70-75 százaléka fehér lenne, akkor nem is kétséges, hogy Trumpot jelentős többséggel újraválasztották volna. A választás tehát elsősorban etnikai alapú volt (micsoda paradoxona ez az amerikai demokráciának!), de volt benne a társadalmi osztálynak, a nemnek és az életkornak is szerepe. Trumpnak kényelmes többsége volt a fehér férfiak között (61 százalék), de még a fehér nők 55 százaléka is rá szavazott. Trump egyébként – 2016-hoz képest – javított a feketék és latinók között is, de mindkét etnikai csoportban főként a férfiak támogatását kapta meg. A fekete férfiak 19, a latinó férfiak 36 százaléka szavazott

rá. A kubai és venezuelai születésű amerikaiak között a politika is számított. Trump – teljességgel alaptalanul, de nagyon konzekvensen – a Demokrata Párton belül középutasnak számító Biden–Harris-kettőt mint szocialistát vagy éppenséggel kommunistát próbálta jellemezni, s ezzel megnyerte a kommunizmus elől Amerikába menekült kubaiak és venezuelaiak, illetve leszármazottaik voksát. Az, hogy Trump megszerzte Floridát, jórészt ezzel magyarázható. Számított az életkor és az iskolai végzettség is. A 44 év alattiak inkább Bidenre szavaztak (a 18–29-es korosztályban ez 60, a 30–44-es korosztályban 52 százalék). De ez nem áll a fehérekre (a 18–29-es korcsoportban 53 százalék Trumpra voksolt). Akik most a demokratákra szavaztak, azok magasabb iskolai végzettségűek. Az alapszakos diplomával (BA, BSc) rendelkezők 51, a még magasabb végzettségűek 62 százaléka támogatta a demokratákat. Ez az összefüggés még a fehérek között is érvényesült, ami annál is érdekesebb, mert a jövedelem és a párttámogatottság kapcsolata ellentétes volt. Az évi 100 ezer dollárnál többet keresők 54 százaléka bizonyult Trump-pártinak, ám a trumpizmus fő támogatói a viszonylag alacsony végezettségű, de magasabb jövedelmű rétegekből származnak. Magyar áthallással fogalmazva azt is mondhatjuk, hogy az amerikai Mészáros Lőrincsek voltak leginkább Trump-szavazók.

Biden győzelme ellenére az amerikai demokrácia súlyos sebeket kapott a négyéves ciklus alatt, de még inkább a választás utáni hetek során. Trump mindent megtett, hogy lejárassa a választás hitelességét.

Hétmillió veresége ellenére szinte mindennap kinyilatkoztatta, hogy a választást földcsuszamlásszerűen (*landslide*) megnyerte, azt csak elcsalták tőle. Figyelemre méltó, hogy Trump már a választás előtt „megjósolta”, hogy óriási csalás lesz – valószínűleg azért, mert a közvélemény-kutatásokból sejtette, hogy veresége elkerülhetetlen. Ami persze önmagában véve is abszurd, hiszen a választást a legtöbb vitatott tagállamban a republikánus kormányzat adminisztrációja bonyolította le. Miért lenne ok azt feltételezni, hogy a demokraták javára csaltak volna? Riasztó viszont, hogy a republikánus választók mintegy 70 százaléka még a választás után két hónappal is elfogadta a csalás elméletét. A trumpizmus mély gyökereire utal az is, hogy a YouGov felmérése szerint a republikánus szavazók 45 százaléka még a Capitolium 2021. január 6-i elfoglalását is helyeselte.

Nem először fordult elő, hogy a választás eredményét egyik vagy másik államban a vesztes kétségbe vonja. Ennek a legdrámaibb példája G. W. Bush és Al Gore vetélkedése volt 2000-ben. Végül Bush a Floridában a leadott mintegy ötmillió voksból 537 szavazattal nyert, s ezzel elérte az elnökké választáshoz szükséges 270 elektori szavazatot. Al Gore kétségbe vonta Bush floridai győzelmét, többször is újraszámolást kért, de ezt végül a legfelső bíróság leállította, és ezzel Busht tette meg az Egyesült Államok elnökének. Bár ezek után sok demokrata méltatlankodott, de a közvélemény nagyobb része végül belenyugodott a döntésbe.

Mindez akkor az amerikai demokráciának inkább a győzelme,

mint a veresége volt. Az amerikai választási rendszer kétségtelenül létező furcsaságai miatt az amerikaiak hite magában a választási rendszerben akkor nem ingott meg. Ez most, 2020–21-ben jelentős mértékben változott. Trump odáig is elment, hogy kijelentette, ha Biden január 20-án beiktatják elnöknek, „illegitim” elnök lesz. Trumpnak sikerült megingatnia a hitet a szabad sajtóban is. Gyakran hivatkozott az összeesküvés-elméleteket terjesztő QAnon mozgalomra¹, pocskondiázta a *The New York Times* és a CNN-t mint a „hamis hírek” (*fake news*) terjesztőit. S ebben is tízmillió követői tábora volt és van.

Ma Amerikában nagyon sokan teszik fel magukban a kérdést, érdemes-e egyáltalán elmenni szavazni, ha „tudjuk”, hogy az eredményeket úgyis meghamisítják? Ilyen körülmények között van-e értelmük a választásoknak? Amikor Kínában Hszi elnököt élete végéig elnöknek választották, Trump nem háborgott, csak annyit jegyzett meg, hogy ez egy érdekes megoldás. Nem volt egy szava se Putyin ellen, amikor az orosz elnök közvetlen hatását tekintve a kínaihoz hasonló törvényt fogadtatott el a Dumával. Trump egy pillanatig sem gondolta, hogy neki kötelessége lenne ország-világ előtt megvédeni az amerikai köztársaság egyik alapvíványát, azt, hogy a végrehajtó hatalom élén senki sem állhat két ciklusnál hosszabb időn át.

¹ Ennek a mozgalomnak a támogatói részt vettek a washingtoni Capitolium 2021. január 6-i elfoglalásában is. Az antiszemita, rasszista és sátánista nézeteket valló QAnon mozgalom arra a tévképzetre épül, hogy a demokraták egy pedofil hálózatot tartanak fenn, illetve gyerekeket rabolnak. Egyben oltásellenesek is.

Mégis azt kell mondanunk, hogy végeredményben a demokráciába vetett hit meggyengülése ellenére a liberális állam jól vizsgázott. Vagy inkább fogalmazzunk szigorúbban: *elég jól* vizsgázott. Trump rögtön hivatalba lépése után nagy erővel hozzáfogott a hatalmi ágak elválasztásának felszámolásához. Ennek korai megnyilvánulása volt, amikor az FBI vezetőjét, James Comey-t arra kérte, fogadjon neki személy szerint lojalitást, mire az egyébként republikánus Comey azt válaszolta, hogy ő az alkotmányhoz lojális. Trump erre – s más érvekre hivatkozva – azonnal leváltotta.

Később is megpróbált minden fontos pozícióba hozzá hűségese embereket kinevezni. A legfelsőbb bíróságra három bírót nevezett ki négy év alatt, s így elérte, hogy a republikánusok által kinevezett bírók 6:3-as többségbe kerültek a demokraták által kinevezett bírókkal szemben. De a liberális államgépezet ennek ellenére is működött. Amikor Trump érdekében a texasi főügyész arra kérte a legfelső bíróságot, hogy semmisítse meg a választás eredményét Pennsylvania államban, az indítványt a bírák egyöntetűen elutasították, mert az alkotmány szövegéhez tartották magukat. Hiába cserélgette Trump külügy-, hadügy- és igazságügy-minisztereit, a lojálisnak remélt új tisztségviselőkről is kiderült, hogy az alkotmány határait ők sem hajlandók átlépni. Ennek legutóbbi szép példája volt, hogy William Barr igazságügy-miniszter, aki kezdetben úgy tűnt, Trumpot mindenben kiszolgálja, megelégedte a választás elcsalásáról szóló, tényekkel nem igazolt állításokat, és lemondott hivataláról. Nem akart tovább asszisztálni az illiberális állam kiépítéséhez.

Másfelől viszont az is tény, hogy fontos ügyekben Trump nyert a liberális jogrenddel szemben. Így – például – nem sikerült rákényszeríteni, hogy nyilvánosságra hozza korábbi adóbevallásait, Comey fentebb említett leváltása után az elnök szinte szétverte a korábban túlnyomórészt szakmai normák szerint működő titkosszolgálatokat, egy alkalommal katonaságot vezényelt ki egy békés tüntetés ellen, a fegyveres erők katonai parancsnokai és az elnök közötti feltétlen bizalom is megingott. Vagyis összességében azt gondoljuk, hogy Amerikában a demokrácia sokat sérült az elmúlt négy évben, és azt megelőzően sem volt minden tekintetben tökéletes, de a liberális intézményrendszer, amelyben szintén van nem is egy ellentmondás, mindent összevetve a világ más nagy országaihoz képest mégiscsak egészen jól működött.

Az illiberális és diktatórikus (önkényuralmi) rendszerek számára Trump veresége sehol a világon nem volt öröm. Putyin a legutolsó pillanatig várt, míg elszánta magát, hogy gratuláljon Biden győzelméhez. Az észak-koreai diktátor, Kim Dzsongun maradt az utolsó, aki Biden elnökségét nem ismerte el, és azt mondta, hogy „Biden olyan veszett kutya, amelyet bottal kellene agyonütni”. Az európai illiberális rendszerek is kivártak, Orbán Viktor még a visegrádi négyek között is az utolsó volt, aki elismerte az amerikai választás eredményét. Amikor Putyin, Hszi, Bolsonaro vagy Orbán Viktor heteken át nem gratulált a győztes Bidennek, akkor ezzel saját választóiknak azt jelezték, hogy ők maguk is kételkednek a nyilvánosságra hozott eredményekben. Ki-

mondatlanul pedig azt üzenték választóiknak, hogy ha Amerikában is csálnak a választásokon, miért kell azon nagyon kiakadni, hogy Oroszországban, Brazíliában vagy Magyarországon a kormány „egy kicsit trükközik” a választásokkal.

Biden győzelme rossz hír ugyan a posztkommunista illiberális rendszereknek, de attól nem nagyon kell tartaniuk, hogy az USA beavatkozik ezeknek az országoknak a belpolitikájába. A régióknak stratégiai fontossága van az USA számára az oroszokkal és a kínaiakkal folytatott versenyben. Talán megvonják egy-egy kirívóan korrupt személyiség amerikai beutazási engedélyét, de a régió liberális demokratái nem várhatnak túl sok segítséget az USA-tól. Változás ebből a szempontból csak akkor lehet, ha a liberális demokráciák választásokon legyőzik az illiberálisokat (erre a legtöbb esély Lengyelországban és Csehországban van, de talán nem esélytelen Magyarországon sem), tehát ha lehetnek a november 3-hoz hasonló, de a liberális demokráciát határozottabban támogató választások az egykori kommunista kelet-európai országokban is.

Van-e értelme az illiberális jelzőnek?

De vajon helyesen jártunk-e el, amikor ilyen élesen megkülönböztettük a liberális demokráciákat az illiberális demokráciától – úgy és abban az értelemben, ahogyan Zakaria (1997) ezt az utóbbi fogalmat bevezette? Egyáltalán van-e értelme annak, hogy jelzős szerkezetet használjunk? Számos hazai elemző és közéleti véleményformáló – köztük több barátunk és kollégánk is – úgy

gondolja, hogy nincs. Egy országban vagy van demokrácia, vagy nincs; a demokrácia értelemszerűen csak liberális lehet. Akik így érvelnek, a liberális demokráciát annak ideáltípusaként írják le. Szerintünk ez fogalmilag és praktikusán is hibás elgondolás. A valóságosan létező liberális demokráciákban mindenütt akadnak az ideális liberális modelltől és/vagy a tökéletes demokráciától eltérő elemek. Jó példa erre az amerikai elektori rendszer, amely egyfelől lehetővé teszi, hogy az országos összesítésben kevesebb szavazatot kapó jelölt legyen az elnök, másfelől viszont védi a kisebb szövetségi államok érdekeit, mert máskülönben a föderáció sorsát mindig a három-négy legnagyobb állam szavazói döntenék el. Ugyanez a nem igazán demokratikus logika érvényesül az amerikai szenátusban, ahová a népesség számától függetlenül minden államból két-két szenátor kerül be.

Azok, akik szerint elégséges a bináris megközelítés, a demokrácia vagy diktatúra kifejezéspár, úgy érvelnek, hogy az illiberális demokrácia oximoron², egy olyan fogalom, ami valóságban semmit sem takar. Vagy, ami még rosszabb, azt gondolják, hogy ez a fogalmi megkülönböztetés csak arra szolgál, hogy relativizálja a demokrácia korlátozását, leépítését. Szándékunk szerint szó sincs a

² A Wikipédia meghatározása szerint az oximoron (a görög okszus „figyelmes, elmés” és mörös „tompá, buta, ostoba” szavakból) retorikai-stilisztikai gondolatalakzat, amely egymást kizáró, egymásnak ellentmondó fogalmakat foglal szoros gondolati egységbe. Altalában jelzős szerkezetben jelenik meg, mint ellentét a jelző és a jelzett szó között, de gyakorta ellentétes fogalmak összekapcsolásaként is. Könyvelvi példák: élőhalott, rettentő jó, halk sikoly, békehadéró, objektív vélemény, eredeti másolat stb.

végletekig való relativizációról. Csak egy ötfokozatú skálát javasolunk, amelyen belül még világosan meghúzzuk a demokrácia határát is.

(1) liberális demokrácia > (2) illiberális demokrácia >>> (3) autokrácia > (4) diktatúra > (5) despotizmus

Balról jobbra, 1-től 5 felé haladva a rendszerekben egyre inkább személyek és nem a törvények uralkodnak. Max Weber nyomán úgy véljük, hogy az autokráciában, a diktatúrában és a despotikus rendszerekben az a közös, hogy a hatalomnak alávetettek a hatalmat gyakorló személyének és nem elvont törvényeknek engedelmessé válnak. Mindháromban van szerepe – egyre növekvő szerepe! – az erőszaknak. A despotizmus tisztán az erőszak szisztematikus alkalmazására épül – ennyiben, megint Weberrel szólva, az nem legitim rendszer. Autokráciákban a hatalmat gyakorlónak van tekintélye, amit vagy a hagyománnyal, vagy karizmával legitimál az 1-es számú autokrata vezető. Csak akkor és azokkal szemben kényszerül erőszakra, amikor ez a tekintély meginog. A 3-tól 5-ig terjedő skálán a diktatúra a középpont, a diktátor hatalma részben a tekintélyéből fakad, részben az erőszakkal való fenyegetéssel, illetve az erőszak gyakorlásával.

A liberalizmus – megint Weber fogalmai szerint – legális-rationális uralomra épül, amelyben elvileg mind az uralmat gyakorlók, mind az annak alávetettek ugyanazoknak a törvényeknek és kizárólag a törvényeknek engedelmessé válnak. Erőszakkal való fenyegetés vagy erőszak alkalmazása itt is létezik – főként, bár nem kizárólag – azokkal szemben, akik a törvényeket nem tartják be.

Az illiberális rendszerekben a hatalmat gyakorlók személye fontosabb, mint a liberalizmusban, de nem annyira fontos, mint az autokráciában. Autokráciában a hatalmat gyakorló személy nem leváltható, illiberális rendszerben ugyan nehezen, de azért lecserelezhető. Illiberális rendszerben is van törvény, mely elvileg kötelező, mind a hatalmat gyakorlókra, mind az annak alávetetteknek, de tekintettel az illiberális hatalmat gyakorlók nagyobb hatalmára, ők könnyebben változtatják meg a törvényeket a saját érdekeiknek megfelelően. Ezért az illiberalizmus részleges jogállam és részleges demokrácia.

Akik már régóta úgy látják, hogy Magyarországon megszűnt a demokrácia, és autokrácia van, azzal érvelnek, hogy szerintük a Fidesz demokratikus úton nem váltható le. Ma viszont tudjuk, hogy a Fidesz igenis leváltható. Ezt tette Karácsony Gergely 2019-ben Budapesten. 2022-ben a Fidesz akár el is veszítheti a választást. Vagyis szerintünk az Orbán-rezsim autokrácia felé tartó illiberalizmus.

Mint a fentebbiekből kitűnt, mi Trump rezsimjét illiberalizmus felé hajló rendszerként próbáltuk jellemezni, és – talán kis túlzással szólva – egy kalap alá vettük az Orbán-rezsimmel. Annak ellenére is, hogy Trump egyáltalán nem siette el Orbánnak a Fehér Házba való meghívását. De 2019 májusában erre mégis sor került. S ha hinni lehet a sajtóhíreknek, búcsúzáskor Trump azt mondta Orbánnak „tudod, mi olyanok vagyunk, mint az ikertestvérek”. Ha 2020-ban Trump nyert volna, akkor folytatta volna az amerikai demokrácia átformálását

az illiberális irányba. Nem kérdéses, hogy – pestiesen szólva – „volt rá igény”.

Amikor elutasítjuk a bináris megközelítést (vagy demokrácia, vagy diktatúra), akkor egy sokdimenziós, szám szerint tízféle szempont szerinti évrendszerrel próbáljuk megvédeni álláspontunkat. Ám mielőtt megadnánk saját definíciónkat a liberális és illiberális rendszerekről az ötödik pontban, négy bevezető megjegyzést is szükségesnek látunk.

1. Praktikus megfontolás alapján, kiindulási alapként, általában célszerű komolyan venni azt, amit egy politikai rendszer, egy mozgalom, egy csoport stb. önmagáról állít, amiképpen megfogalmazza saját identitását. Ha nem ezt tesszük, akkor elkerülhetetlen valamilyen címkezés.³ Az persze igaz, amit 2015-ben, egy alkalommal, egy akkor fontosnak számító fideszes ideológus mondott az 1998-as választás idején bedobott „polgári Magyarország” kifejezésről, hogy ti. ez csak egy hívószó, nem realitás, természetesen szerint egy politikai termék volt csupán. Ez még rendben is van. A „szabadság-egyenlőség-testvériség” jelszó is így született a francia forradalom idején. Ha Orbán Viktor és pártjának ideológusai az „illiberális

állam”, „illiberális demokrácia” kifejezéseket használják, akkor nem helyes ezt *ab ovo* elutasítani, mint téves szóhasználatot. Vegyünk egy példát a Horthy-korszakból! 1920 és 1945 között a magyar állam hivatalos neve Magyar Királyság volt. Miközben a kortársak és az utókor számára is nyilvánvaló volt, hogy ezekben az évtizedekben Magyarországnak nem volt királya, az ország közjogi berendezkedése mégis erre a formára épült. Horthy kormányzóként valóban a királyt helyettesítette.⁴ Kína esete jó példa arra, hogy mennyire félrevezető lehet, ha külső megfigyelők nem veszik komolyan azt, amit az ország vezetői saját magukról állítanak. Ez történt a Teng Hsziao-ping idején bevezetett reformok idején. Miközben a kínai állami és kommunista pártvezetők minden hivatalos dokumentumban megerősítették, hogy Kína kommunista állam (szocialista piacgazdaság), ezt a külvilág jó része nem vette komolyan, és ezért teljesen váratlanul érte őket a Tienanmen téri brutálisan véres leszámolás a liberális demokráciát követelő fiatal tüntetőkkel 1989-ben, illetve az a hatalmi centralizáció, amit Hszi elnök 2010 óta folytat.

2. Történetileg nem állja meg a helyét az a kiindulópont, hogy minden liberális rendszer demokrata, vagy az, hogy egy rendszer csak akkor lehet demokratikus, ha egyben liberális is. A liberalizmus elméletét először Locke írta le tudományos igényességgel a 17. század végén. A

³ Ezért problematikus a „neoliberális közgazdaságtan” vagy „neoliberális közgazdászok” terminus. A valóságban nincs olyan komolyan veendő közgazdász vagy közgazdasági iskola, amely önmagát „neoliberális”-nak nevezné. Liberális közgazdászok természetesen szép számmal vannak. És vannak persze a liberális közgazdászok között – Soros György kifejezésével – „piaci fundamentalisták”, akik a teljesen szabályozásmentes piactól várják az eredményes működést. De a legtöbb liberális közgazdász a társadalmi szolidaritás miatt szükségesnek véli a verseny, különösen pedig a monopóliumhelyzetek korlátozását.

⁴ Önéletrajzában Horthy kifejezetten hangsúlyozza, hogy amikor 1920-ban beköltözött a budai várba, „természetesen nem Ófelsege lakosztályába költöztem”.

18. és 19. század Angliája vagy az Osztrák–Magyar Monarchia ennek megfelelő liberális rendszer volt, államformájuk szerint alkotmányos monarchiák, de egyik sem volt demokrácia a szó mai vagy ahhoz akár csak közeli értelmében. Sőt, ennél több is igaz. Bár a demokrácia bibliájának mondható amerikai alkotmányban több mint kétszáz éve az szerepel, hogy „*we the people*”, de ez a meghatározás eredetileg nyilvánvalóan csak a fehér, szabad, tulajdonnal bíró férfiakra vonatkozott. Ha demokrácia a „nép” uralmát jelenti, akkor az Egyesült Államokban demokráciáról (és liberális demokráciáról) csak az 1960-as évektől kezdve beszélhetünk, amikor az indián őslakosság is szavazójogot kapott. Az persze igaz, hogy – Kornai János metaforájával élve – a liberalizmus és demokrácia között „elektív affinitás” van. Ha egy rendszer liberális, könnyebben nyit a demokratikus politika irányába. Az illiberális rendszerek nem zsigerből demokratikusak (erről szól Zakaria 1997-es cikke is), de mivel az utóbbi száz-százötven évben a demokrácia ideálja annyira előtérbe került, hogy a legtöbb hatalmon levőnek érdeke, hogy valamilyen „szabad” választásokkal legitimálja a maga uralmát (ezt nevezte Weber *Wille der Beherschtennek*). Ez még a despotikus/autoriter rendszerekre is igaz. Még a szovjet vagy kínai kommunista rendszerekben is tartottak „választásokat”, ezeknek egyetlen céljuk a rendszer formális legitimálása volt. És persze ma is vannak kísérletek arra, hogy egy abszolút monarchiát alkotmányos monarchiává – vagyis liberális rendszerre – alakítsanak át, de még ha ez megtörténne is – például a Köz-

Keleten, az Egyesült Arab Emírségekben nem elképzelhetetlen –, attól még ezek az országok nem válnának demokratikussá.

3. A távol-keleti, ázsiai kultúrkörben is fontos ellenpéldák vannak arra nézve, hogy nem minden demokratikus rezsim szükségszerűen liberális. Hongkong, de még Japán példája is azt mutatja, hogy hasznos lehet a liberális-illiberális megkülönböztetés a formális demokrácián belül. Egészen a legutóbbi időkig az etnikailag jórészt homogén Hongkong egy kivétellel mindennek megfelelt, amit egy liberális jogállamnak nyújtania kell (piacgazdaság, többpártrendszer, független bíróságok stb.), de a választások nem voltak szabadok, és valódi tétjük sem volt, mert a törvényhozás tagjainak többségét 1997 óta a pekingi kormány nevezte ki.⁵ A hatmillió, 75 százalékból kínaiak lakta Szingapúr más eset. Bár vannak rendszeres, többpárti választások, de valójában az országot alapító Li Kuang-jao és családja irányítja az országot – immár 14 (!) cikluson keresztül –, és a kormányzópárt, a Népi Akció Párt gyakorlatilag az egyetlen párt az országban. Sok cikluson keresztül egyetlen ellenzéki képviselő sem került be a parlamentbe. A liberális, (jog)állami követelményeknek az ország igen korlátozottan felel meg. A gyülekezési jog, a sajtó- és véleményszabadság korlátozott. A bíróságok általában függetlenek, de

⁵ Egyébként az 1. pontban említett megfontolás, hogy ti. az elemzőnek többnyire célszerű elfogadnia a rendszerek önelnevezését, ebben az esetben is érvényes. A 7,5 millió szigetország Hongkong hivatalos neve (Hongkong, a Kínai Népköztársaság különleges közigazgatási területe) pontosan leírja – vagy legalábbis a legutóbbi időkig leírta – a helyzet lényegét.

politikai kérdésekben nem. Japán esete két okból is érdekes. Egyfelől azért, mert az ország mai államrendezkedése (alkotmányos monarchia) a II. világháború után amerikai irányítás mellett született meg, és azóta egy betű sem változott az amerikaiak által az országra oktroyált alkotmányban. 1947 óta – rövid megszakításoktól eltekintve – kompetitív választásokkal, szabad sajtóval és gyülekezési szabadsággal folyamatosan a Liberális Demokrata Párt irányítja az országot.

4. Trump, Orbán és sok más illiberális nézeteket képviselő, választási sikereket ismételten felmutatni képes politikai vezető közös jellemzője, hogy a tudományosan elismert tényekkel szemben „alternatív tényekre” hivatkoznak, és képtelenek az önkontrollra. Szavazóbázisukban döntő szerepet játszanak az alacsonyabb iskolai végzettségűek, akiket mindez kevésbé zavar. Ebben az értelemben tehát az illiberális politikusok antiintellektuálisak; nem helyes a két világháború közötti fasiszta rendszerek vezérkultuszába illő figuráknak tekinteni őket. Hitler, Mussolini és Horthy mögött jelentős szerepe volt az arisztokrata, egyházi, művészi, katonai és tudományos elitnek, amelynek számos tagja támogatta a „vezér”-t és a vezérkultuszt intézményét.

5. Mi azokat a *magántulajdonra épülő, kapitalista rendszereket* nevezük illiberális demokráciának, amelyekben a végrehajtó hatalom felszámolja vagy legalábbis igyekszik felszámolni a hatalmi ágak elválasztását, korlátozza a fékek és ellensúlyok működését, a bíróságok függetlenségét és általában a jogállamiságot. Az illiberális rendszerek

a (többnyire etno-nacionalista keretekben elgondolt) nemzeti érdekeket az egyéni szabadságjogok elé helyezik. Az ilyen rendszerek minden esetben fenntartják a demokratikus választások látszatát: egymással versengő pártok indulnak a választásokon, a kormánypártokkal szemben ellenzéki pártok ülnek a parlamentben stb. Ugyanakkor az illiberális többségű törvényhozás olyan választási és a választások fair lefolyását akadályozó törvényeket hoz (pl. pártfinanszírozási és médiatörvények), amelyek jó eséllyel biztosítják, hogy a törvényhozó testületben meglegyen a végrehajtó hatalom (esetleg akár kétharmados) többsége. Nyilvánvalóan jó példa erre Orbán 2010 utáni rendszere és a putyini Oroszország is, bár ott az alkalmazott eszközök tárházába a nyílt erőszak, a politikai ellenfelek fizikai megsemmisítése és/vagy rács mögé küldése is beletartozik. A kulcskérdés tehát

(i) a többpártrendszer megléte, amibe beleértendő, hogy a pártok nem etnikai-faji-vallási alapon különülnek el – mert akkor ez nem teljesítményalapú, meritokratikus választás, „csak” matematika (ld. India napjainkban, a posztkolonialista Afrika története a 20. század második felétől kezdve), és az, hogy

(ii) a választásoknak van-e tétjük.

A fasiszta rendszerek azzal kezdték a működésüket, hogy betiltották az ellenzéki pártokat. A kommunista rendszerek szintén. A putyini Oroszország az illiberális demokrácia, az autokrácia és a diktatúra határesele, mert ott vannak ugyan valódi pártok és választások is, érvényesül az általános, titkos és egyenlő választójog, de az ellenzéki politikusok

egy részét megölik, lecsukják, zaklatják stb. De létezhetnek egypárt-rendszerű, kompetitív választások nélkül működő illiberális szisztémák is. Ilyen volt a Hszü elnök 2010-es hatalomra jutása *előtti* kínai rendszer, amikor még úgy látszott, hogy Kína a piacgazdaság és a liberális jogállam kiépítésének útján halad, ha lassan is, de töretlenül, és remélhetően lehetett, hogy előbb-utóbb demokratikus is lesz.

6. Ahol liberális demokrácia van, ott a demokratikus választásokon győztes párt saját struktúráin belül is érvényesíti a demokratikus és liberális elveket. Vannak nyílt viták, frakciók, egymással rivalizáló vezetők. Ez majdnem minden illiberális rezsimben súlyosan sérül: a Fideszben is és az amerikai Republikánus Párton belül is. És persze így van ez Oroszországban vagy Törökországban is.

7. Másfelől viszont a globalizáció kényszerének hatására – mint a már említett közel-keleti példák is mutatják – az illiberális rendszerek (sőt még a despotikus kommunista rendszerek is) rákényszerülnek a liberálizálódásra.⁶ Lehetnek illiberálisok a kultúrpolitikában, az oktatás és sajtó frontján, az emberi jogokat illetően (pl. menekültpolitikában, LMBTQ-, abortusz-, droghasználat- és eutanáziaügyekben), de a külföldi tőke ezekbe az országokba csak akkor fog befektetni és/vagy hitelt nyújtani, ha legalábbis a gazdaságpolitikát érintő ügyekben jobbiztonságra számíthat. Továbbmegyünk: a magukat illiberálisnak nevező

rendszerekben is van nyomás arra, hogy liberális gesztusokat tegyenek emberi jogi kérdésekben. A magyar kormány is rákényszerült menekültpolitikájának módosítására az EU nyomására – például akkor, amikor *de facto* elismerte, hogy a határon fogva tartott menekülteknek a magyar állam köteles enni adni. De nem csak külső nyomásra kell az illiberálisoknak engedményeket tenni emberi jogi, kulturális, oktatási kérdésekben. Ugyan az illiberálisok igyekeznek minimalizálni a civil társadalom szerepét, de a kormányok is tudják, hogy a civil szervezeteket csak diktatórikus körülmények között lehetne felszámolni, s eddig Kelet-Európában egyetlen illiberális rezsim sem merészkedett elmenni. A lengyel kormány komoly bajban van abortuszpolitikájával, a Fidesz kormány komoly ellenszélbe került az CEU elüldözése, az MTA kutatóhá-

lózata ügyében vagy éppenséggel a Színház- és Filmművészeti Egyetem privatizációnak álcázott államosítási kísérletének csaknem diktatórikus intézkedései nyomán.

8. Mit értünk azalatt, hogy „a választásoknak van tétjük”? Egyszerűen azt, hogy a liberális demokrácia értékeit képviselő pártoknak van elvi lehetőségük és valamekkora kézzelfogható esélyük is arra, hogy legyőzzék az illiberális pártokat-kormányokat. Trump bukása, ami 2020 legelején valószínűtlennek tűnt, azért fontos, mert mutatja, hogy egy szabályos választáson az illiberális vezetők meg is bukhatnak, ha és amennyiben a szavazók mintegy fele számára a liberális demokrácia érték és az illiberalizmus, a kiszámíthatatlanság, az akarnokság ellenszenves. Ez szinte lehetetlen

⁶ Hacsak – Észak-Koreához hasonlóan – az országot irányító diktátor nem akarja országát teljesen elzárni a nemzetközi tőkéktől.

Oroszországban és elképzelhetetlen Kínában. Azok diktatúrák, ha nem is egyforma mértékben. A kapitalista rendszereken belül – legyen szó akár a posztkommunista államokról, akár a hagyományos fogalmak szerinti ún. fejlődő országokról – a *liberális és illiberális állapot között viszonylag könnyű az átjárás*. Oda is, vissza is. Ez azért van így, mert éppen úgy, mint a 2020-as amerikai választás esetében, a liberális és illiberális politikai tábor között a kelet-európai posztkommunista államokban sincs nagyon nagy számbeli különbség.⁷ A rendszerváltást követő harminc év átlagában társadalmi támogatottságuk valahol az 50-50 körül ingadozott, hol 40-60 megoszlásban, de máskor 60-40 arányban. Láttunk példát arra, hogy a liberális demokráciaként funkcionáló Csehszlovákia kettéválása után Szlovákiában a Mečiar-féle illiberális berendezkedés jött létre, majd amikor az ellenzéknek a kedvezőtlen feltételek ellenére is sikerült összefogni, egy liberális szellemiségű pártkoalíció vette át a hatalmat. Magyarországon, 2010-ben fordított irányú változás történt. A lengyel helyzet is hasonló, azzal a lényeges különbséggel, hogy a demokratikus lengyel ellenzék támogatottsága sokkal nagyobb, mint a magyar esetben. Érdekes példa Törökország 21. századi története. 2003-tól kezdve Recep Tayyip Erdoğan úgy nyerte meg a négyévenkénti választásokat, hogy – bár kezdetől iszlamista volt – a liberális demokrácia értékeit hirdette, békegesztusokat tett Görögország felé, intenzíven tárgyalt országa uniós

csatlakozásáról. 2013-tól kezdve azonban maga Erdoğan fordult az ellenkező irányba: azóta cenzúrázzák a sajtót, a világhálót és a közösségi médiát. Erdoğan kíméletlenül üldözi korábbi politikai szövetségeseit, és – miután koalícióra lépett a szélső-jobboldali Nemzeti Mozgalom Párttal – saját magának szinte korlátlan elnöki hatalmi rendszert épített ki.

9. Az illiberális demokráciák a számszerű többség nevében igyekeznek kisajátítani a politikai hatalmat és a nemzeti magántulajdonban levő gazdaság lehető legnagyobb részét. Az állami forrásokból biztosított járadékokat és juttatásokat – legyen szó pénzről, ingatlanról, frekvenciáról, kitüntetésekről – megpróbálják úgy elosztani, hogy abból a kormányzat klientúrájához nem tartozók minél kevésbé részesedjenek. Ez a diszkrimináció politikai, etnikai, nemzeti, faji, vallási vagy a szexuális orientáció tekintetében részben kodifikált jogi eszközökkel akadályozza a kormányzati klientúrához nem tartozókat. De úgy is történik, hogy a végrehajtó hatalom a saját törvényeit, alkotmányát sem tartja be. Ez annál is meglepőbb, hiszen a Fideszt csak a saját maga által hozott alkotmánya köti, és parlamenti kétharmadával azt is rövid úton módosítani tudja, mint azt kilenc év alatt kilenc alkalommal meg is tette. De az illiberális rendszer lényege, hogy a végrehajtó hatalom a törvényhozó hatalom akadékoskodása nélkül a legrövidebb időn belül intézkedni tudjon. Ám azokban a posztkommunista országokban, amelyek az EU tagjai, végső soron mégis létezik egy többé-kevésbé erős külső kontroll, maga az Európai Unió és annak ezernyi részte-

⁷ Ugyanez a helyzet számos más fejlett demokráciában, például Izraelben, Olaszországban és Spanyolországban is.

rületre kiterjedő gépezete (ilyen az USA-ban nincs). Ilyen értelemben a fékek és ellensúlyok rendszere – ha legyengítve is – mégis működik.

10. És végül: sem a liberális demokráciák, sem az illiberális demokráciák nem tekinthetők egyszer és mindenkorra befejezett készterméknek. Nem csak arról van szó, hogy a számára rendelkezésre álló négy év alatt Trump nem készült el egy illiberális rendszer kiépítésével, de Orbán Viktor illiberális demokráciája sincs befejezve. Tanulmányunkból következik, hogy a 2022-es magyar választás eredménye akármi lehet. Ha a Fidesz elveszítené, érdekes lesz látni, hogy Orbán mit tanult a 2020–21-es trumpi tapasztalatokból. Elfogadja a vereséget, vagy kétségbe vonja a választás tisztaságát?

A 2021. január 6-i washingtoni eseményeknek fontos tanulságai vannak az illiberális világ számára is. Illiberális vezetők hajlamosak lehetnek arra, hogy kétségbe vonják a számukra nem kedvező demokratikus döntéseket, de az ilyen illiberális, antidemokratikus puccsok mindaddig eredménytelenek lesznek, amíg a liberális intézményrendszerek működnek. Ennek fantasztikus példája volt, hogy a Capitolium délutáni ostroma és a kongresszus elleni puccs után a kongresszus két háza újra összeült, s másnap hajnali 3:30-ra jóváhagyta Biden elnökségét.

Érdekes ebből a szempontból Trump és Orbán összehasonlítása.

Trump súlyos sebeket okozott az amerikai demokráciának, de a liberális rendszerben nem tudott sok változtatást elérni. Orbán több sikerrel járt el a liberális intézmények leépítésében (csökkent a bíróságok, az oktatás, a kutatás, a kultúra, a sajtó autonómiája), de szolid 50 százalék körüli támogatottsága miatt a demokratikus rendszerhez kevésbé kellett hozzányúlania. Minden illiberális vezető számára tanulságos viszont, hogy a választás elvesztése és/vagy egy esetleges államcsínykísérlet bukása után, a kliensek között kialakulhat a morális pánik.⁸ A szörnyű washingtoni képeket látva nem kevés korábbi Trump-támogató „morális pánikba” esett, és igyekeztek magukat elhatárolni a vesztes „főnöktől”. Így és ezért merült fel több republikánus párti vezető fejében, hogy akár lemondatással, akár beteggé nyilvánítással a legeslegutolsó pillanatban megszabaduljanak Trumptól. Fontos tanulság minden illiberális vezetőnek: addig számíthatsz a kliensek lojalitására, amíg sikeres vagy. Ha veszítesz, még az is lehet, hogy bűnvádi eljárást (Amerikában: impeachment) akasztanak a nyakadba, mint ahogyan ez Trump elnökkel történt.

⁸ A morális pánik jelenségéről részletesen írtunk a *Mozgó Világ* 2020. júniusi számában.